

Ю. О. Ламухіна,
Житомирський міський колегіум

Формування української мовної особистості у процесі вивчення мови в умовах слов'янського білінгвізму

Щойно народившись, немовля заявляє про себе голосним криком, і має пройти ще багато років, допоки неповторний і унікальний індивідуум, безмежно багатий у самопізнанні й самотворенні, саморозвитку й самореалізації, заявить про себе, як багатовимірне, багатогранне і глибоке психологічне поняття – людська особистість. І завдячуватиме своєю феноменальністю мові.

Слушним буде звернення до поглядів відомого психолога О. Леонтєєва, який вказував на зв'язок між мовою й особистістю: «Мова є передусім мовою особистості» [3, с. 282], тобто без мови немає особистості, як і мова не існує поза особистістю.

Визначення мовної особистості можна знайти у працях багатьох науковців: «Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови» С. Я. Єрмоленко і Л. І. Мацько, «Російська мова і мовна особистість» Ю. Н. Караулова, у підручнику «Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах» за ред. М. І. Пентилюк, а також «Словнику-довіднику з української лінгводидактики», за яким мовна особистість – це такий носій мови, який добре володіє системою лінгвістичних знань, репродукує мовленнєву діяльність, має навички активної роботи зі словом, дбає про мову і сприяє її розвитку, – це мовець, який забезпечує розширення функцій мови, творення україномовного середовища в усіх сферах суспільного життя, виявляє природне бажання повернутися у повсякденному спілкуванні до рідної мови, до відродження культури, традицій народу, до вироблення зразків висококультурного інтелектуального спілкування літературною мовою [5, с. 85 - 86].

Особливо гостро у сучасному суспільстві постає питання формування української мовної особистості (поняття мовної особистості і сам термін були введені в лінгвістику в 30-х роках

В. В. Виноградовим [1]), тому отримання високого рівня мовної освіти завжди було і залишається визначальним у характеристиці соціального розвитку суспільства загалом і кожної особистості зокрема, а так як механізм мовлення у людини формується в результаті оволодіння мовними засобами, то вивчення кожної наступної мови передбачає утворення нового, схожого за структурою та складністю на попередній. Особливість полягає в тому, що перша мова впливає на вивчення всіх інших, а недостатнє, поверхове знання мовцями як української, так і російської мов, призводять до того, що школярі нерідко плутають елементи обох мов, створюючи тим самим мішанину слів, кальок, різноманітних перекручень – це і стає причиною забрудненості мовленнєвого середовища. Необхідна умова збереження рідної мови і підвищення загальної культури мовлення – це боротьба із суржигом, який для деяких українців є рідною мовою, мовою їхніх батьків, прищепленою в дитинстві.

Негативний вплив однієї мови на іншу отримав назву інтерференції (безконтрольне, неусвідомлене використання або перенесення елементів та особливостей однієї мови в мовлення іншою), що визначає особливу взаємодію навичок і полягає в негативному (гальмуючому) впливові раніше набутих навичок на утворення і формування нових. Перехід від однієї до другої мови супроводжується підвищеною емоційністю, що веде до незавершеності фраз чи слів, пауз, спрощення пошуку найбільш вдалих слів та ін., а з іншого боку, відхилення від норм літературної мови викликають сильне хвилювання.

Питання взаємопроникнення мовних елементів близьких за структурою мов досліджено в роботах К. Бабова, О. М. Біляєва, І. М. Мельниченко, Н. А. Пашківської, А. Є. Супруна, та ін. [9].

Для формування культури сучасного громадянина України комунікативну сторону українського мовлення в умовах слов'янського білінгвізму слід пов'язувати з такими одиницями, які розмежовуються за перекладними, семантичними, зіставними критеріями, основними тематичними групами слів, що характеризуються національною природою. Це визначальні терміни українознавства, номінації свят і обрядів, назви

традиційних предметів побуту, слова на позначення ігор, танців, фольклорних творів та ін.

Засвоєння семантичних одиниць мови проходить через три важливі періоди: 1) актуалізація семантичного поля; 2) конкретизація замислу; 3) точний добір слів з лексико-семантичного поля чи синонімічного ряду.

Багато понять є загальними для обох мов, і це полегшує рівень сприйняття українського і російського мовлення: лексичні, фонетичні, морфемні, морфологічні, синтаксичні засоби, але варто зважати і на відмінності, які зумовлені національною самобутністю кожної мови.

Важко не погодитись із думкою Олега Черногуза: «Мова, як інструмент – що більше на ньому граєш, то краще він звучить», а ми розуміємо, що активний словник учнів формується під впливом того середовища, в якому вони навчаються і живуть. Знання мови виробляються і закріплюються тільки в мовній практиці. Чим багатшою буде ця практика, тим більшою буде потреба в оволодінні новими словами, в умінні висловити свою думку, в естетичній освіті і самоосвіті. Основна роль у цьому процесі належить школі і вчителям-мовникам, які вироблятимуть вміння помічати одиниці мови і свідомо ними користуватися, оптимально добирати мовні засоби відповідно до предмету розмови, розкриють її функціональність і багатство синоніміки і варіантності.

Не менш важливим чинником у вивченні мови є її естетична привабливість, адже доречність цитати, приказки чи прислів'я, оптимально дібраний темп і звучність мовлення, уникнення нагромадження голосних і приголосних звуків, використання різноманітних синтаксичних конструкцій – це ознака високої культури мовлення, найяскравіший показник стану моральності суспільства.

Захопити учнів, зацікавити їх, змусити розмірковувати – це під силу яскравому мовленню вчителя, його ерудиції, вмінню скористатися вдалим жартом, навести яскравий переконливий приклад.

Надзвичайно великого значення надавав слову вчителя В. Сухомлинський: «В руках вихователя слово – такий же могутній засіб, як музичний інструмент в руках музиканта, як

фарби в руках живописця, як різець і мармур в руках скульптора» [8, с. 160]. Культура слова, за В.Сухомлинським, виховує емоційну культуру, яка впливає на загальну поведінку людини. Педагог прагнув того, щоб «це життєдайне джерело – багатство рідної мови – було відкрите для дітей з перших кроків їхнього шкільного життя», домагався, щоб «діти відчували красу слова, дбали про його чистоту» [7, с. 202].

В.Сухомлинський закликає вчителів бути надзвичайно обережними, «щоб слово не стало батогом, який, торкаючись ніжного тіла, обпалює, залишаючи на все життя грубі рубці. Слово оберігає душу... тільки тоді, коли воно правдиве і йде від душі вихователя, коли воно позбавлене фальші, упередженості...» [6, с. 509]. Здорове, неупереджене відчуття мови, знання норм наголошування і володіння нормами вимови, доречний і вдалий добір слів під час пояснення уроку, продуманий зміст і порядок викладу – це цінні якості вчительського мовлення і грамотного оформлення уроку.

Вчитель повинен не тільки формувати культуру мовлення учнів, боротися за чистоту, уникати помилок, пов'язаних з негативним впливом просторічної, діалектної лексики, жаргонізмів, суржику тощо, передбачати розвиток і вдосконалення мови, а й звертати увагу учнів на виразність, правильність, логічність мовлення, вміння користуватися мовностилістичними засобами, бачити красу живого народного слова.

Навчання відбувається в єдності усіх предметів, які в свою чергу реалізують складну систему збагачення й активізації нових слів, а це є головною умовою не тільки успішного розвитку культури мовлення учнів, а й засвоєння знань та умінь з мови. Це, без сумніву, важливі грані виховання всебічно розвиненої україномовної особистості, але без любові до рідного слова, на жаль, втрачає сенс.

Виховання любові й поваги до рідного слова, землі, народу, його одвічних цінностей та ідеалів - це складова формування мовної особистості, слушно зауважував О. Потебня про тотожність мови з духом нації, бо саме мовні засоби є потужним струменем прояву національного характеру.

Своєрідність національної культури, її неповторність і оригінальність виявляються не тільки у мові, а й у літературі, музиці, живописі, релігії, тобто в духовній сфері, а також і в матеріальній (традиції виробництва, праці, ведення господарства) сферах життя і діяльності народу. Зберігати надбання предків, примножувати і розвивати національну культуру - таке завдання стоїть перед підростаючим поколінням.

Національний тип мовної особистості можна сформулювати на культурному досвіді, здобутках народу, його морально-етичних цінностях, цим і була зумовлена актуалізація культурологічної лінії під час вивчення мови.

Найбільш вдачим матеріалом для формування мовної, мовленнєвої, етнокультурної компетентності школярів є національно-культурні тексти, які розширяють можливості спостереження за функціонуванням у них національно орієнтованих мовних одиниць, нададуть простір для відтворення, редагування, створення учнями власних національно-культурних текстів на пропонувану тему.

На специфіку мовної картини за національним критерієм та загальнокультурним рівнем впливає процес сприйняття української мови. Національна мовна картина проявляється майже в усіх сферах життя: усвідомлення історичної та доісторичної долі народу, суспільна свідомість і самосвідомість, концентроване узагальнення смислів, якими живе людина, за допомогою яких вона сприймає світ навколишній і світ внутрішній - себе у світі і світ у собі. Тому людство використовує не всезагальні абстракції і закони, а зрозумілі рухомі словесні образи-символи. Завдяки цьому світ для людини стає цілісним смисловим зв'язком явищ. Цей тематичний діапазон дає матеріал для уроків мови у різноманітних формах.

Доречним стане використання на уроках не тільки національно-культурних текстів, а й елементів народної культури, які є відмінною від інших саме через специфіку відображення в ній світу і людини в ньому. Дитячому сприйняттю й відкриттю світу притаманне бачення дива у звичайному, на жаль, ця творчо-пізнавальна здатність із віком згасає. Але новий поштовх для розвитку може отримати на

уроках мови, шляхом міжпредметної інтеграції у різних формах і на різних рівнях.

Сфера психології творчості недостатньо досліджена й сьогодні, але експериментальні дані різних епох вказують на вагомість зорієнтованості міжпредметної соціокультурної інтеграції на розвиток уяви, його творчого потенціалу, асоціативно-образного мислення й мовлення. Тому учні залюбки (відповідно до підібраних текстів і виучуваного матеріалу) на уроках виготовляють традиційні обереги - ляльки-мотанки, вирізають з паперу пташок (лебедів і жар-птиць), створюють поетичний образ життя в усій його багатогранності - рушник-аплікацію.

Джерелом натхнення може стати навіть сучасна реклама, яка своєю наполегливістю і всепроникністю заповнила весь простір, а коли слова із повсякденного мовлення учнів - «столова», «обої», «неділя» (в значенні тиждень), одинАдцять, черговий, кулінарія - з'являться в якості декору в класі, така інформація на підсвідомому рівні даватиме поштовх до обґрунтованого добору мовних прийомів і засобів розвитку мовленнєвих навичок школярів.

Естетичні, культурні і національні уподобання певної нації виражаються в найвищій функції мови - естетично-культурологічній. «Бетмени», «Барбі», «Вінкс», піца, тістечка, американські футболісти міцно прижилися і панують у свідомості сучасного школяра. Виходом із цієї ситуації є естетизація побутових реалій, а саме: оформлення зовнішнього вигляду зошита відповідно до державної чи народної символіки - і квітнуть на зошитах учнів стилізовані квіти і соняшники, до речі, сонях - це ще й символ колегіуму.

У всі часи, в усіх народів реальне буття й духовний розвиток тримаються на традиціях народу і знанні власної історії. Українознавчий підхід має оновити курс української мови, відкрити в ньому ще не пізнані грані, ввести в навчальний обіг досі не використаний етнокультурний шар мовного і практично-творчого матеріалу, які благотворно впливатимуть на розвиток асоціативно-образного мислення учнів, його творчих нахилів, викликать інтелектуально-почуттєве напруження.

Використана література:

1. Виноградов В. В. Про мову художньої прози. - М. - Л., 1930.
 2. Ламухіна Ю. О. Творче використання міжпредметних зв'язків при вивченні літератури, інтеграція суміжних предметів і видів мистецтва. Житомирський міський колегіум: Житомир. 2013.- 24 с.
 3. Леонтьев А. Психолінгвістика и личность // Основы психодиагностики. - Москва; Санкт-Петербург, 2001. - С. 280.
 4. Проблема сприйняття української мови в умовах білінгвізму (реферат) (інтернет-ресурс)
<http://referatus.com.ua/movoznavstvo-filologiya/problema-spriynnyattya-ukrayinskoji-movi-v-umovah-b/?page=5>
 5. Словник-довідник з української лінгводидактики / За ред. М. І. Пентиліук. - К. : Ленвіт, 2003. - 149 с.
 6. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. Збір. тв. У 5-и томах. Т.3. С. 283-659.
 7. Сухомлинський В.О. Рідне слово. Збір. тв. У 5-и томах. Т.3. С. 201-216.
 8. Сухомлинський В.О. Слово рідної мови. Збір. тв. у 5-и томах. Т.5. С. 160-167.
- Хом'як І.М. ...І орфографічна грамотність // Рідна школа.- 1997.- № 11.- С. 30-32.